

VAN'DA (TUŞPA) BULUNAN URARTU KRALLARINA AIT ÇİVİYAZILI ZIRH GÖĞÜSLÜKLERİ

Oktaç BELLİ

1979 yılında, İller Bankasının Van'da yaptığı kanalizasyon çalışmaları sırasında, Van kalesinin yaklaşık 1 km. kadar kuzeydoğusunda, geniş bir alana yayıldığı anlaşılan yerleşim merkezine ait mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Yerinde yaptığımız araştırma sonucunda, mevcut toprak düzeyinden 1 - 1,5 m. derinlikte ortaya çıkarılan mimari kalıntıların planları hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir. Planların anlaşılmasında, açılan alanın fazla geniş olmamasının ve makinaların yaptığı şiddetli tahribatın büyük etkisi olmuştur. Ancak çok sayıda yapı kalıntısının temel duvarlarının bulunduğu yerleşim merkezinin, Urartu krallığının başkentliğini yapan Van kalesi (*Tuşpa*) aşağı şehrinin bir kesimine ait olduğu anlaşılmıştır. Temel kısımları taştan örülen yapı kalıntılarında ait odalardan, çok sayıda küçük buluntu da ele geçirilmiştir. Büyük bir kısmı tahrip edilmesine karşın, ancak küçük bir bölümü Van Müzesine teslim edilen buluntu topluluğunun zenginliği dikkati çekmektedir. Özellikle keramik parçaları, tunçtan yapılmış at koşum takımları, zırh göğüslükleri ve kalkan umboları, buluntuların en ilginçini oluşturur. Söğüt dallarından yapıldığı sanılan, ancak makinaların tahribi ve toprağın nemi ile çürüyerek dağıldığı anlaşılan kalkanların, yalnızca ortasında bulunan konik biçimli tunç umboları sağlam olarak bulunmuştur¹. Çok sayıdaki kalkan umbosu, Karmir-Blur (*Teişebaini*) kazılarında ortaya çıkarılan ve üzerindeki çiviyazısı ile Urartu krallarından I. Argiştı ve oğlu II. Sarduri'ye ait

1 Benzer biçimli kalkan umboları için bk., L.V. Berghe-L.D. Meyer, *Urartu, een vergeten cultuur uit het bergland Armenië (Urartu)*, 1982, Kat Nr. 28.

kalkan umboları ile büyük bir benzerlik göstermektedir². Tunçtan yapılmış at koşum takımı, göğüslük ve kalkan umboları gibi askeri donatımı oluşturan silahların toplu olarak bulunmuş olması, Van kalesi çevresindeki aşağı şehir yapılarının bir bölümünün belki de askeri garnizonlar, silah depoları ya da Urartu kral soyundan olan kişilere ait konutlar ile ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

Yazımızın konusunu oluşturan çiviyazılı zırh göğüslükleri de aynı buluntu topluluğu içinden ele geçirilmiştir. Ancak göğüslüklerin hangi tür yapıda nasıl ve ne şekilde buldukları ne yazıkki öğrenilememiştir.

Menua'ya Ait Zırh Göğüslüğü :

Yarım ay biçimindeki göğüslük, tunçtan dövme tekniği ile yapılmış, ancak oksitlendiğinden uç kısımları kırılmıştır³. Mevcut yükseklik: 18 cm./ Mevcut genişlik: 20.4 cm./ Çeperi: 0,1 cm. (Res. 1).

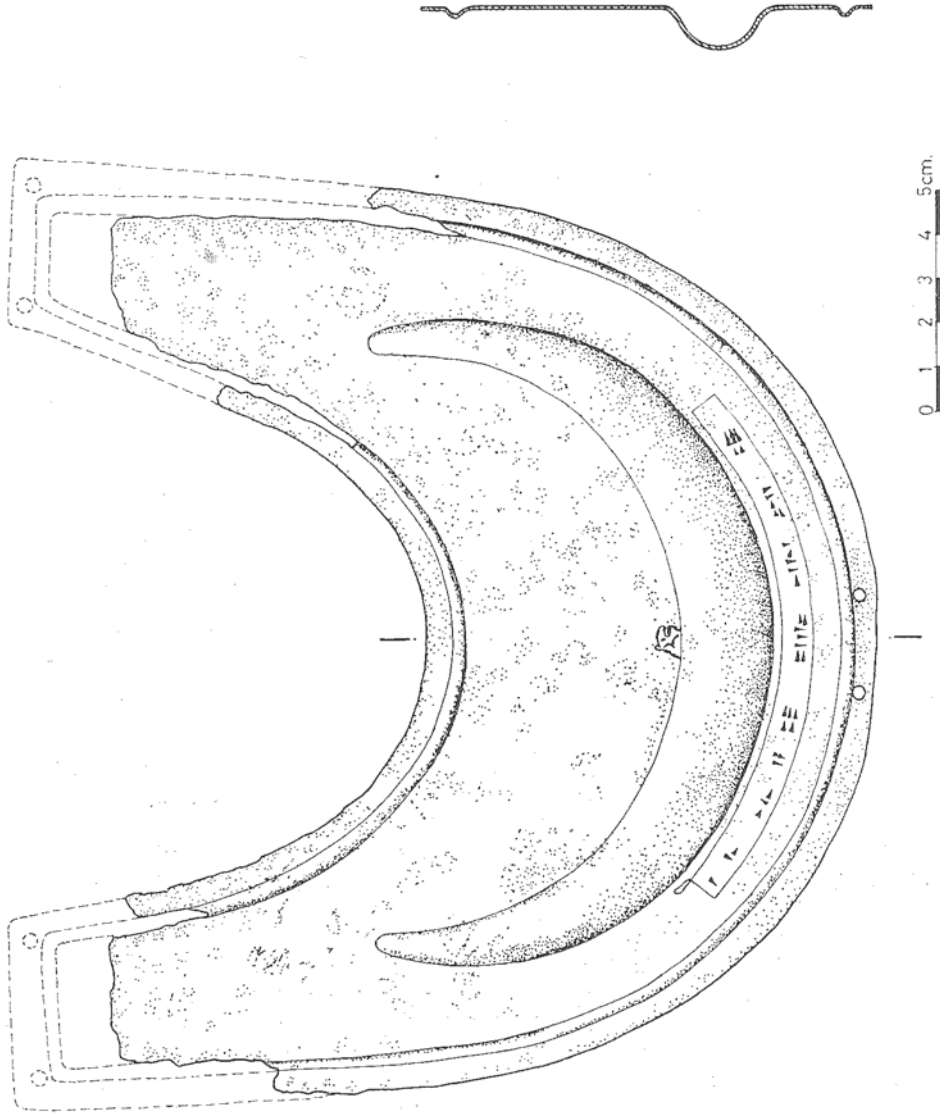
Göğüslüğün alt ve üst kenar genişliğini, alttan vurularak dışa doğru kabartılan kalın bir şerit çevrelemektedir. Kenar genişliği üzerinde bağlantı deliklerinin bulunmaması, arka kısmının meşin ile kaplı olmadığını göstermektedir. Göğüslüğün alt kenar genişliği üzerinde bulunan iki delik, uçlarında püsküllerin ya da diğer bezeme öğelerinin sarktığı halkalara ait olmalıdır. Göğüslüğün üst uç kısımlarının kırık olması yüzünden, boyuna asılmasını sağlayan halkaların geçtiği delikler görülmediği gibi, uç kısımların ne şekilde son bulduğu da bilinmemektedir. Ancak sağlam olarak bulunan daha küçük boyutlu benzer Urartu pektoralinin biçimi ile aynı olmalıdır⁴.

Göğüslüğün orta genişliği üzerinde, arkadan vurularak dışa doğru kabartılan yarım ay biçimli bir kabarıklık elde edilmiştir. Yarım ay kabarıklığının dinsel amacının yanı sıra, işlevsel amacının da olduğu anlaşılmaktadır. İnce olan levhanın kıvrılması, arkadan

2 B.B. Piotrovskii, *Karmir-Blur*, 1980, res. 42.

3 Çiviyazılı zırh göğüslüklerini yayınlamamıza izin veren Van Bölge Müzesi müdürü Ersin Kavaklı ile çizimleri büyük bir özenle yapan mimar Serpil Ozuğurlu ve Savaş Harmanakaya'ya içten teşekkürlerimi zevkli bir görev sayarım.

4 H.J. Kellner, «Pectorale aus Urartu», *Belleten* 163, 1977, 489 vd. Nr. 9, lev. 7.; L.V. Berghe-L.D. Meyer, *Urartu*, 1982, Kat. Nr. 87.

Res. 1

vurularak dışa doğru kabartılan yarım ay motifi ile önlenmiş olmalıdır. Kabarıklığın üst orta kısmına, kazıma tekniği ile hırlar vaziyette bir arslan başı işlenmiştir. Urartu tunç eserleri üzerine oldukça yaygın işlenen arslan, boğa ve kartal başlarının⁵, hiyeroğlif anlamlarının olduğu anlaşılmaktadır. Yarım ay kabarıklığının altına ise kazıma tekniği ile Urartu çiviyazısı işlenmiştir. Çevresi ince bir çizgi ile çerçeveslendirilen ve büyük bir özenle işlenen yazıda; ¹*Me-nu-a-i ú-ri-iş-he* tümcesi okunmaktadır⁶. Böylece zırh göğüslüğünün Urartu kralı Menua'nın (M.Ö. 810-786) envanterine ait olduğu anlaşılmaktadır.

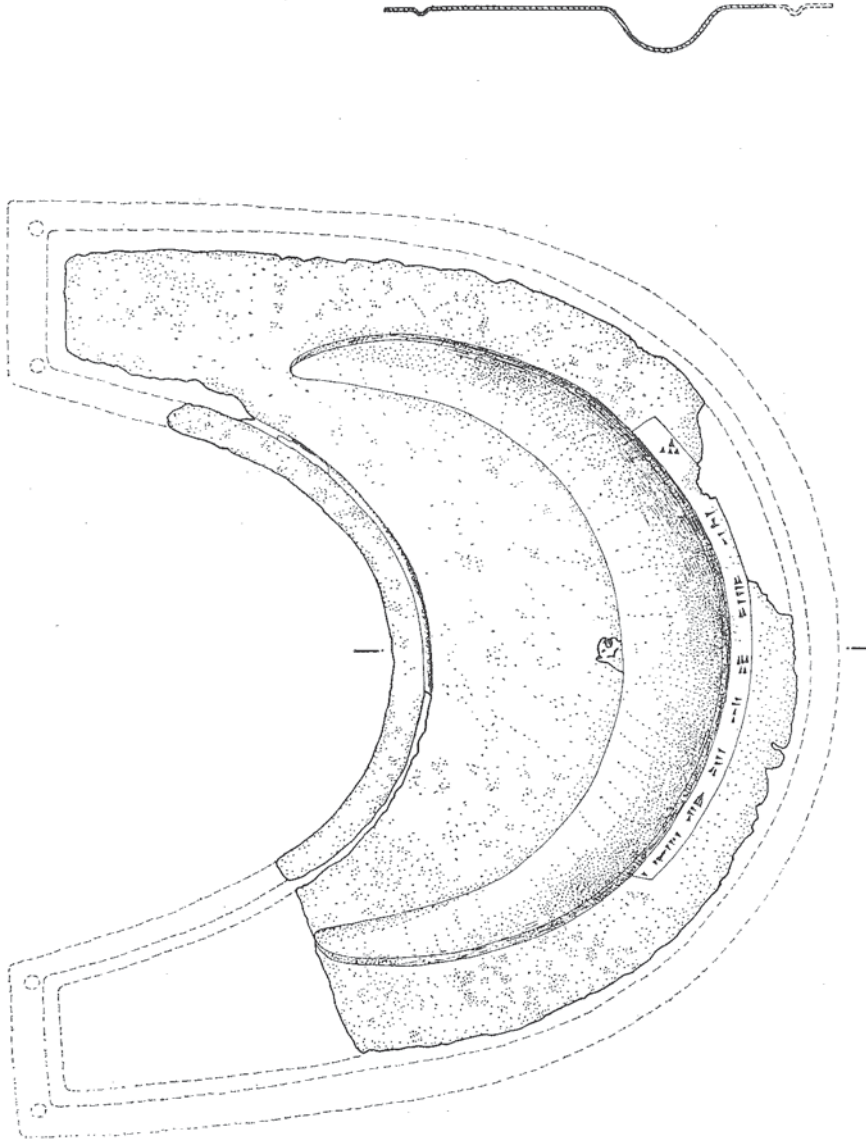
I. Argiştî'ye Ait Zırh Göğüslüğü :

Tunçtan dövme tekniği ile yapılan yarım ay biçimli göğüslük, oksitlendiğinden yer yer kırılmıştır. Mevcut yükseklik: 16 cm./ Mevcut genişlik: 18 cm./ Çeperi: 0,1 cm. (Res. 2).

Göğüslüğün orta genişliği üzerinde, arkadan vurularak dışa doğru kabartılan yarım ay biçimli kabarıklığın üst orta kısmına, kazıma tekniği ile hırlar durumunda arslan başı işlenmiştir. Kabarıklığın altında ise, kazıma tekniği ile işlenen Urartu çiviyazısı bulunmaktadır. Ancak göğüslüğün alt kısmının kırık olması nedeniyle, yazının bazı heceleri de eksiktir. Yarım ay biçimli kabarıklığın kav-sine uygun olarak altı ve kenarları ince bir çizgi ile sınırlandırılan

5 B.B. Piotrovskii, *Karmir-Blur II*, 1952, res. 28-32.; O.A. Taşyürek, *Türk Arkeoloji Dergisi* 23/2, 1976, res. 2, 3 a-b-c.; O. Belli, *Anadolu Araştırmaları Dergisi (An Ar)*, 4-5, 1976-1977, res. 1-5, 7-10.

6 *urišhi* sözcüğünün anlamı için bk.; G.A. Melikisvili, *Vestnik Drevnei Istorii* 47/1, 1954, 222.; Aynı yaz., *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, 1960, 412.; Aynı yaz., *Die urartäische Sprache*, *Studia Pohl* 7, 1971, 26, 31.; F.W. König, *Handbuch der Chaldäischen Inschriften (HChI)*, 1955-1957, 71, not 8, 208.; J. Friedrich, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 105, 1955, 60, 65.; Aynı yaz., *Archiv für Orientforschung* 17, 1954-1956, 367 vd.; Aynı yaz., *ZDMG* 111, 1962, 285 vd.; I.M. Diakonoff, *Hurrisch und Urartäisch* 1971, 91.; Aynı yaz., *Orientalische Literaturzeitung* 63, 1973, 12, not 5.; G. Wilhelm, *Zeitschrift für Assyriologie (ZA)* 66, 1976, 112.; O. Belli, *An Ar* 4-5, 1976-1977, 178 vd, dipnot 13.; U. Seidl, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 13, 1980, 63 vd.; M. Salvini, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 22, 1980, 185 vdd.

Res. 2

yazıda, ¹*Ar-gi-iş-ti-i ú-ri-[i]ş-hi* tümcesi okunmaktadır. Böylece zırh göğüslüğünün Urartu krallarından Argiştî'nin envanterine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Göğüslüğün Urartu krallarından I. Argiştî'ye mi (M.Ö. 786-764), yoksa II. Argiştî'ye mi (M.Ö. 714-685) ait olduğu bir sorun olarak karşımıza çıkar. Ancak göğüslüğün özgün biçimi ve Menua'ya ait zırh göğüslüğüne çok benzemesi, büyük bir olasılıkla göğüslüğün Urartu krallarından I. Argiştî dönemine ait olmasını gerektirir.

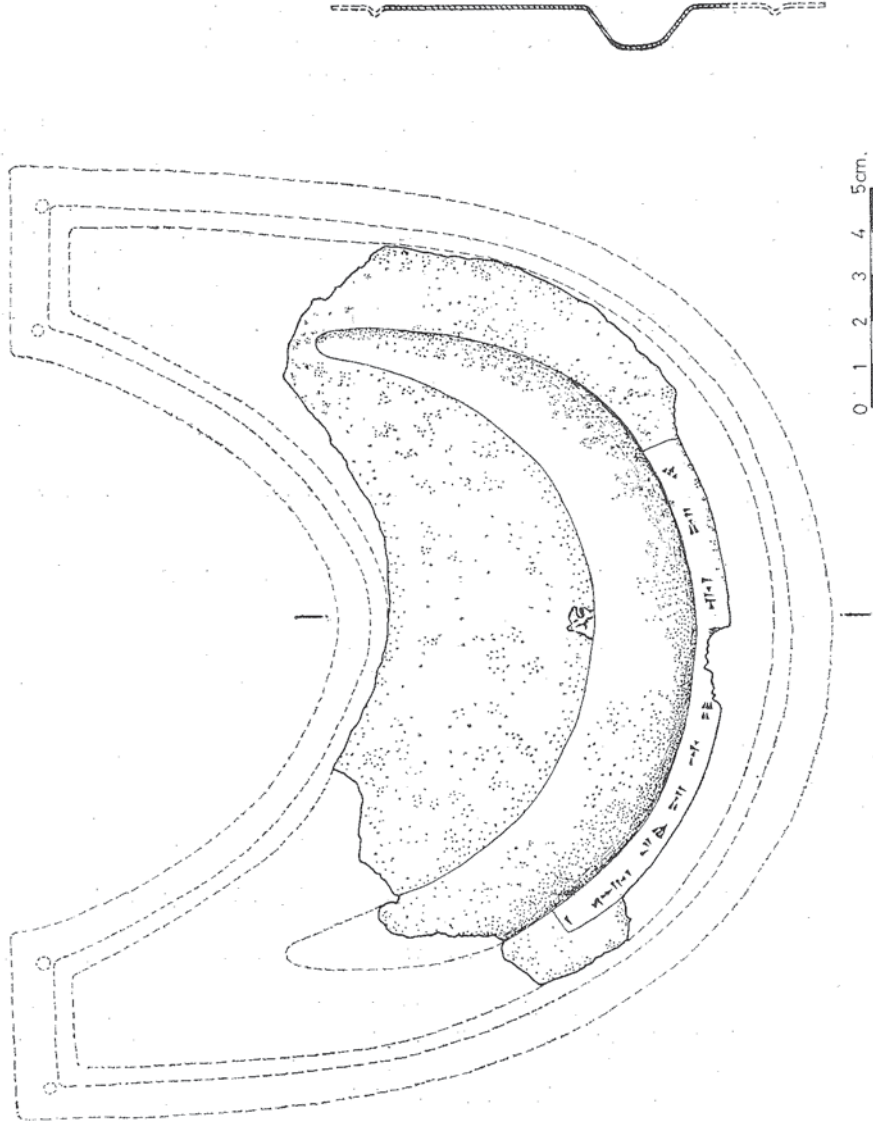
I. Argiştî'ye Ait Zırh Göğüslüğü :

Diğer iki zırh göğüslüğüne kıyasla daha fazla tahrip olmuştur. Mevcut yükseklik: 7,5 cm./ Mevcut genişlik: 16 cm./ Çeperi: 0,1 cm. (Res. 3).

Tunçtan dövme tekniği ile yapılan göğüslüğün yalnızca orta kısmı sağlam olarak kalmıştır. Arkadan vurularak dışa doğru kabartılan yarım ay biçimli kabarıklık, diğer göğüslüklerdeki yarım ay biçimine kıyasla daha yayvandır. Kabarıklığın üst orta kısmına kazıma tekniği ile hırlar durumda arslan başı, kabarıklığın altına ise Urartu çiviyazısı işlenmiştir. Ancak çiviyazısının altını sınırlayan çizginin, arkadan çıkacak kadar derin çizilmesi, göğüslüğün alt kısmının kopmasına neden olmuştur. Bazı heceleri tahrip olan yazıyı, I. Argiştî'nin zırh göğüslüğü üzerindeki çiviyazısı örneğine göre tamamladığımızda, ¹*Ar-gi-iş-ti-i [ú]-ri-iş-hi* tümcesi ortaya çıkmaktadır. Argiştî'nin envanterine ait olduğunu gösteren yazıt, bundan önceki Menua ve oğlu Argiştî'ye tarihlenen göğüslüklere çok benzemesi nedeniyle, Urartu kralı I. Argiştî (M.Ö. 786-764) dönemine ait olmalıdır.

Bugüne değin Assur kazılarında benzer biçimli göğüslükler bulunamamasına karşın, elimizdeki zırh göğüslüklerinden çok daha büyük ve yayvan biçimli göğüslükler, Assur kralı II. Assurnasirpal (M.Ö. 883-859) ve III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) dönemine ait kabartmalardaki binek atlarının koşum takımları arasında görülür⁷.

⁷ A.H. Layard, *Monuments of Nineveh*, 1849, lev. 26, 32, 49/1, 54.; L.W. King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria*, 1915, lev. 12, 18, LX, LXXIII.; H.R. Hall, *Babylonian and Assyrian Sculpture*

Res. 3

Geniş ve uç kısımları yukarıya kıvrık olan Assur at göğüslükleri, boynun ve yelenin yukarisına giden kısa kayışlarla asılmışlardır. Geç döneme ait yüksek ve yarım ay biçimli Assur göğüslükleri ise, atın göğsü üzerine değil, çene altında boyun kısmına takılır⁸.

1972 yılında Kuzeybatı İran'da Urartu dönemine tarihlenen Hasanlu IV. katta ortaya çıkarılan at iskeleti üzerinde, ilginç bir göğüslük bulunmuştur⁹. Bugüne değin benzerine çok az rastlanılan tunçtan yapılmış resimli at göğüslüğü, Urartu zırh göğüslüklerinden iki kat büyük olup, oldukça yayvan bir görünüme sahiptir.

M.Ö. 8. ve 7. yüzyıla tarihlenen çok sayıda yüksek ve yarım ay biçimli tunç at gerdanlığı, Kıbrıs-Salamis gömütlüklerinde in-situ olarak bulunmuştur¹⁰. Ortasında yarım ay biçimli bir kabarıklık olduğu Salamis at gerdanlıkları, biçim ve bezeme yönünden Urartu zırh göğüslüklerinin benzeri olmasına karşın, genişlik ve özellikle yükseklik yönünden Urartu zırh göğüslüklerinden ortalama iki kat daha büyüktür.

Urartular'da yarım ay biçimli daha küçük benzer göğüslüklerin yaygın bir şekilde kullanıldığını, insan-hayvan organlarının birleşmesiyle oluşan karışık yaratıklar ile tanrı ve tanrıça heykellerinin boyunlarına asılmış olan göğüslükler kanıtlar¹¹. Kazılarda bulunan

in the British Museum, 1928, lev. 15-16, 18.; R.D. Barnett-M. Falkner, *The Sculptures of Tiglath-Pileser III*, 1962, lev. CXV.; B. Hrouda, *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes*, 1965, lev. 55/1, 65/1.; A. Moortgat, *Die Kunst des Alten Mesopotamien*, 1967, res. 264, 267.; A. Parrot, *Assur*, 1969, res. 18, 62, 123.

8 F. Thureau-Dangin, *Arslan Tash*, 1931, Lev. 8.; A.H. Layard, *A Second of the Monuments of Nineveh*, 1953, lev. 24.

9 I.J. Winter, *A Decorated Breastsplate From Hasanlu, Iran*, 1980, 3 vdd, res. 1.

10 V. Karageorghis, *Salamis V, Excavations in the Necropolis of Salamis III*, 1973, 12, 68, 73, 78, 84 vdd, res. IX, lev. XXXI/1, 3, 4, 6, lev. XXXVII/1-4, lev. XC-XCVII, lev. CXXII/179, 199, lev. CXXVIII : 320/17, 320/23, lev. CCXLIII, lev. CCLXXV/197, lev. CCLXXVI/199, lev. CCLXXVII : 320/17, 320/23, lev. CCLXXVIII/164, 184-185.

11 C.F. Lehmann-Haupt, *Materialien zur älteren Geschichte Armenien und Mesopotamiens*, 1906, res. 69.; B.B. Piotrovskii, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art*, 1967, res. 2-3.; Aynı yaz., *Urartu (Mundi)*, 1969, lev. 101.; E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens*, 1961, res. 6-8.; Aynı yaz., *Urartäische und Altiranische*

benzer biçimli göğüslüklerin yanı sıra¹², son yıllarda Doğu Anadolu bölgesindeki Urartu yerleşim merkezi ya da gömütlüklerinde yapılan kaçak kazılarda ortaya çıkarılan altın, gümüş ve tunçtan yapılmış çok sayıda göğüslük, Anadolu ve Avrupa'daki çeşitli müzelere dağılmıştır¹³. Üzerlerinde sitilize edilmiş çeşitli bitkisel motif, hayat ağaçları, tanrıya dua sahneleri, birkaç hayvan organının birleşmesiyle oluşan mitolojik yaratıklar ya da insan-hayvan organlarının birleşmesiyle oluşan karışık yaratıklar, bakraç taşıyan tanrı ve karışık yaratıklar, yarım ay motifi, insan yüzü ve çeşitli hayvan resimleri ile tanrı ve tanrıçaların düzenlediği gizemli kült törenlerini yansıtan ilginç sahnelerin bulunduğu göğüslükler, 8. ve 7. yüzyıl Urartu göğüslüklerinin seçkin örneklerini yansıtır. Çeşitli büyüklükte olan göğüslükler üzerine işlenen motif ve sahnelerin genellikle kült konularından oluşması, göğüslüklerin bezeme amacı ile takılmasının yanı sıra, özellikle dinsel amacının da çok önemli olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Elimizdeki zırh göğüslük ölçülerinden bir kat daha küçük olan ve şu anda Münih Prehistorya Müzesinde bulunan tunç pektoral, biçim ve ortasındaki yarım ay motifi ile zırh göğüslüklerinin en yakın benzerini oluşturur¹⁴. Ortasında yarım ay motifi bulunan ancak trapez biçimli olması ile elimizdeki zırh göğüslüklerinin biçiminden ayrılan benzer büyüklükteki bir başka levha ise, ok ve yayın birlikte konulduğu sadığın bir parçası olarak yorumlanmıştır¹⁵. Ancak

Kunstzentren, 1968, lev. XXXVIII a-b.; M.N.van Loon, *Urartian Art*, 1966, lev. 14, 16.; G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts*, 1968, lev. 53.

12 G.R. Meyer, «Ein neu entdeckter urartäischer Brustschmuck», *Das Altertum* I/4, 1955, 205 vdd.; A.A. Martirosyan, *Armenia v epochu bronzy, i rannego djeleza*, 1964, lev. XXIV/4.; R.D. Barnett, «Urartian Cemetery at Igdyr», *Anatolian Studies* 13, 1963, 194, res. 44.; B.B. Piotrovskii, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art*, 1967, res. 34.; A. Erzen, «Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazası», *Belleten* 150, 1974, 204 vd, res. 31-32.; G.R. Meyer, *Altorientalische Denkmäler im Vorderasiatischen Museum zu Berlin*, 1970², lev. 137.

13 Geniş bilgi için bk., O.A. Taşyürek, *Türk Arkeoloji Dergisi* 22/2, 1975, res. 1.; *Urartu, Ein wiederentdeckter Rivale Assyriens*, 1976, Nr. 234-237.; H.J. Kellner, «Pectorale aus Urartu», *Belleten* 163, 1977, lev. 1-8.; L.V. Berghe-L.D. Meyer, *Urartu*, 1982, Kat. Nr. 87-88.

14 Krs. dipnot 4.

15 G. Gropp, «Ein Pferdegeschirr und Streitwagen aus Urartu», *Iranice Antiqua* 16, 1981, 116, res. 12, lev. III b.

aynı levhanın göğüslük olarak kullanılabilceği de ileri sürülmüştür¹⁶.

II. Assurnasirpal dönemine ait Nimrud saray duvarlarındaki kabartmalarda kral, jeni ve tanrıçaların taktıkları yarım ay biçimli göğüslükler ile Urartu göğüslükleri arasında büyük bir benzerlik görülür¹⁷. Ancak 7. yüzyıla tarihlenen anıtsal Chinnis kaya kabartmasında tanrıçaların taktıkları göğüslükler, Urartu göğüslüklerinden oldukça farklıdır¹⁸. Altından yapılmış Ziviye gerdanlığının biçimi ve üzerindeki bezeme öğeleri¹⁹, Urartu gerdanıklarının ve bezeme öğelerinin benzerini oluşturur. Uçları yılan başı şeklinde sonuçlanan ve üzerinde sivilize edilmiş insan yüzünün işlendiği tunç Luristan göğüslüğü²⁰ ile aynı döneme tarihlenen Urartu göğüslüğü arasında gerek sivil, gerekse içerik yönünden çok büyük bir benzerlik görülür²¹.

Elimizdeki göğüslüklerin kullanım yönünden en yakın benzerini, Karadeniz'in kuzeyinde İskit kurganlarında ortaya çıkarılan zırh göğüslükleri oluşturur. Soylu İskit savaşçısı üzerinde in-situ olarak bulunan savaş donanımına göre yapılan restitüsyon denemesinde, ortasında yarım ay kabarıklığının bulunduğu yarım ay biçimli benzer göğüslükler, zırh üzerinde boynun hemen altına takılmaktadır²². Bu canlı örnekten dolayı, çiviyazılı kral göğüslükleri de zırh üzerinde boynun hemen altına takılmış olmalıdır.

Üzerindeki yazıt ile Urartu kralı Menua ve oğlu Argiști'ye ait olduğu anlaşılan zırh göğüslükleri, şimdilik bilinen en eski ve özgün Urartu zırh göğüslüklerini yansıtmaktadır. Zırh üzerinde boynun hemen altına takılan göğüslüklerin salt bezeme amacıyla mı, yoksa

16 H.J. Kellner, *Belleten* 163, 1977, 493, dipnot 50.

17 B. Hrouda, *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes*, 1965, lev. 36/1, lev. 52/2.; A. Moortgat, *Die Kunst des Alten Mesopotamien*, 1967, res. 257, 259.

18 B. Hrouda, *Aym Eser*, 53, lev. 9/7.

19 A. Godard, *Le trésor de Ziviyé*, 1950, res. 10, 23-24.; E. Porada, *Iran Ancien*, 1963, res. 67.; R. Ghirsman, *Iran, Protoiranier, Meder, Achämeniden*, 1964, res. 137, 376.

20 R. Ghirsman, *Iran, Protoiranier, Meder, Achämeniden*, 1964, res. 380.

21 H.J. Kellner, *Belleten* 163, 1977, 491, lev. 8.

22 R. Rolle, *Die Welt der Skythen*, 1980, 75, 86, res. 57.

savaşlarda koruma amacıyla mı takıldıkları anlaşılmamaktadır. Yalnızca Giyimli definesine ait olan ve üzerine ilginç kült töreni sahnesinin işlendiği göğüslüğün kenar genişliği üzerinde bulunan sık bağlantı delikleri²³, tunç levhanın arka kısmının meşin ile kaplı olduğunu gösterir. Oysa diğer Urartu göğüslüklerinin hemen hepsinin arka kısmı meşin ile kaplı değildir. Tek başına bronz, ok ve kargı uçlarına karşı daha güçsüzdür. Arkası deri ile kaplı olan tunçtan yapılmış eşyalar ise, ok ve kargı ucu darbelerine karşı daha dayanıklıdır. Nitekim yapılan deneyler sonucunda, derinin darbelere karşı bronzdan daha dayanıklı olduğu anlaşılmıştır²⁴. Bu yüzden arkası meşin ile kaplı olmayan tunçtan yapılmış miğfer, kemer, sadak, zırh, kalkan, göğüslük ve at koşum takımını oluşturan parçalar, savaşlarda korunma amacıyla kullanılmaktan çok, genellikle törenlerde giymek, sergilenmek ve tapınaklara asılmak için yapılmış olmalıdır. Ancak arkası meşin ile kaplı olmayan Menua ve oğlu Argiştî'ye ait göğüslüklerin zırh üzerine takılmış olması, bunların hem bezeme hem de koruma amacıyla kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

M.Ö. 9. yüzyılın sonlarından krallığın yıkılışına değin kesintisiz olarak yapıp kullanıldığı anlaşılan farklı büyüklükteki Urartu göğüslükleri, üzerindeki sahnelerin çeşitliliği ile eski Doğu dünyası sanatında eşine az rastlanılan örnekleri yansıtmaktadır. Eski Doğu dünyasında göğüslükler üzerine yazı yazma geleneğinin şimdilik yalnızca Urartular'a özgü bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Bu geleneğin şimdilik en erken Urartu kralı Menua'dan başlayarak geç döneme değin sürdüğünü, üzeri çiviyazılı küçük Karmir-Blur göğüslüğü²⁵ kanıtlamaktadır.

23 H.J. Kellner, *Bulleten* 163, 1977, lev. 6.

24 J. Coles, *Archaeology by Experiment*, 1973, 143-147, 164-169.

25 F.W. König, *HCH*, 30, 164, Inc. 37, lev. 102.